

CATHERINE DURANDIN:

OROSZORSZÁG, ROMÁNIA ÉS AZ ÚJ BALKÁNI HATÁROK DOBRUDZSA ESETE

(*Chaiers du Monde russe et soviétique, XX. (I), 1979. január–március,*
61–77.)

Ama kapcsolatnak a története, amely a románságot Dobrudzsához fűzi, a berlini kongresszuson összeült nagyhatalmak által hozott határozatok eredménye. Oroszország Dél-Besszarábia visszacsatolását követelte: a hatalmak kárpótlásul Dobrudzsát a románoknak juttatják. 1878. január 30-án Waddington tanúsítja, hogy „a Kongresszus véleménye megszilárdult Besszarábia átengedésében (...) a románoknak mostantól fogva bele kell törődniük az áldozatba, melyet tőlük igényelnek (...) Ha Románia, a Duna-delta birtokában még egy területet kapna, mely két Fekete-tengeri kikötőt biztosítana számára, habozás nélkül el kellene fogadnia ezt a kombinációt, amely bőkezű kárpótlás lenne veszteségeiért.”¹ Dobrudzsa vigasz az orosz békediktátummal szemben. Azok a román szerzők, akik közvetlenül a kongresszus után a dobрудzsai kérdéssel foglalkoztak, hozzájárultak e szempont elterjedéséhez: N. N. Nacion 1886-ban, egy Dobrudzsa gazdaságáról és társadalmáról szóló mű bevezetőjében e tartomány átengedését mint a román föld fájdalmas megcsonkítását enyhítő tényt idézi föl.² N. P. Comnène 1918-as, *Dobrudgea* című művében emlékeztet „Oroszország állhatatosságára, mely szüntelen nyomást gyakorol Romániára, hogy az beleegyezzen a csereügyletbe”.³ Frédéric Damé, román témákban szakértőnek számító francia történészként 1900-ban szétkürtölte ezt a tételt; a szűkkeblű Európa, Besszarábia fejében, legalább Dobrudzsát odaadta.⁴ N. Iorga, a nemzet historikusa, *Correspondance diplomatique sous le roi Charles Ier* című könyvében⁵ 1938-ban hivatalos jelleget adott a románokat ért csapás eme elbeszélésének, amelyet nem vet el teljesen a Román Szocialista Köztársaság Akadémiája által 1970-ben közzétett Románia története⁶ sem.

Tekintsük át, csakugyan, a balsors krónikáját, a románokat megrázó alku történetét:

A diplomáciai erőfeszítések ellenére s az 1876 decemberében⁷ össze-

hívott konstantinápolyi konferencia kudarca következtében kitör az orosz–török háború. E válság során, melybe az ország mind földrajzi helyzete, mind a Párizsi Szerződés aláírói által garantált félfüggetlen hatalmi státusza révén közvetlenül belekeveredett, a román kormány nem maradt tétlen. Károly, a romániai orosz megszállás eshetőségét, mely 1877 januárjától bizonyossá vált, nem fogadhatta el, nem „hódolhatott meg egy hajdani havaselvei vagy moldvai hozzpodár passzivitásával”.⁸ 1877. április 12-ről 13-ra virradólag a román mozgósítás eldöntetett. 1877. április 18-án⁹ a román hadügyminiszter és az orosz vezérkar szerződést írt alá a hadi szállítások szabályozása céljából, ez kiköti a román állam tiszteletbentartását és integritását. A román politikát az országgyűlés április 26-i, rendkívüli ülészakának megnyitása óta saját szükségletei és célkitűzései határozzák meg, itt Károly kifejti: a románok feladata az, hogy minden áron és semmilyen áldozattól vissza nem riadva megakadályozzák hazájuk hadszíntérré válását. Károly ez alkalommal a védelem érveire alapozza szónoklatát. A többiek által elhagyott Románia csak saját magára számíthat.¹⁰ A célzás a Párizsi Szerződést aláíró hatalmakra irányul. Ezek, ismételt kérések ellenére, kitértek egy nemzetközi egyezmény elől, amely szavatolná a román integritást egy ezen hatalmak valamelyike és Törökország közötti háború esetén. Ebben az értelemben az első folyamodvány a Lascăr Catargiu-kormánytól származott, egy az 1856-os Párizsi Szerződést aláíró hatalmak mellé akkreditált diplomáciai képviselőkhöz intézett jegyzék formájában.¹¹ Sőt, Románia sietett a konstantinápolyi konferencián, Dimitrie Brătianu révén, kifejezni hazája reményét: elismerik függetlennek anélkül, hogy elébe vágnának az európai hatalmak garanciájának.¹² A román külügyminiszter, Ionescu, egy 1876. szeptember 2-i beszélgetés¹³ során kifejti Franciaország bukaresti képviselőjének: „mi szolidárisak vagyunk Kelet többi keresztény népével. Önök a mi egyenjogúsításunkkal kezdték. A többieknek – a Keletet a keleti népeknek – elv értelmében követniük kell minket.” És ha a francia ügyvivő a Brătianuval folytatott 1876 októberi megbeszélései folyamán korainak¹⁴ itéli is a román államférfi nyugtalan-ságát, 1876. november 3-án a következő szavakkal tudósít: „ha Románia a Párizsi Szerződés aláírói részéről csupán kitérő válaszokat kap, csaknem elkerülhetetlenül az orosz szövetségbe zuhan. Nagy az esélye annak – teszi hozzá –, hogy a szövetséget még egy részleges okkupációnál is többre fogják becsülni”.¹⁵ Az elkerülhetetlen bekövetkezett. A román–orosz együttműködés serényen folyik.¹⁶ Ennek dicsőséges szakaszai, Románia számára, a Dunán való júliusi átkelés és Plevna elfoglalása lesznek.¹⁷

Az, hogy ez a török elleni intervenció az oroszok oldalán népszerű volt-e, nehéz pontosan kideríteni a diplomáciai jelentésekből, illetve a történelmi-irodalmi elbeszélésekből. 1877-ben Franciaország bukaresti képviselője kiemeli Károly fejedelem undorodását a török barbárságtól: „nem lehet – mondta – a török barbárságot egy ötmillió népre rákényszeríteni, mely büszke méltóságára és elsőként használta ki ama nagylelkű mozgalmat, melyet Európa indított Kelet keresztény népei javára”,¹⁸ viszont a nemzeti hadsereg parasztkatonáinak közömbösségét jegyzi föl az ismeretlen ellenség iránt: „senki sem tudja megmondani a román parasztnak, miért harcol, miért teszi ki inségnek a családját. Néhány Duna menti lakost kivéve senki sem beszél itt a törökökről és az irtózatos mézszárlásokról; ama gyűlöletes megtorlások, melyek különösképp elborzasztották a civilizált világot, a román falvakban csupán nagyon gyöngye visszhangok révén ismeretesekek”.¹⁹

A nagy kár az, hogy ez az intervenció nem nyitotta meg a diplomácia színpadán a sikerek útját, amelyre Károly fejedelem politikája igényt tartott.²⁰ Románia Oroszországhoz van kötve anélkül, hogy Oroszországnak kötelezettségei lennének vele szemben. A győztes Oroszország a San Stefanói Szerződésben úgy dönt, annektálja Dél-Besszarábiát; San Stefanóban vesztettünk, írja N. Iorga²¹. A román áldozatért cserébe kapott megpróbáltatás, melyet a külügyminiszter jelentett be a Képviselőház és a Szenátus 1878. február 6-i két titkos együttes ülésén, az országot sújtó csapás miatt hullatott könnyekkel zárul.²² A politikai közvélemény reakciója szilárd: az országgyűlés egyhangúan olyan határozatot szavaz meg, mely a besszarábiai megyék visszaadása és bármiféle területi kárpótlás ellen száll síkra.²³ Franciaország romániai képviselője följegyzi, hogy a kisemmizettség tudata az oroszok elleni elégedetlenség növekedésével, valamint ez utóbbiak és a román hatóságok szaporodó konfliktusaival jár együtt.²⁴ A román tiltakozások s érvek dacára, amelyeket a cserével járó hátrányok érzékeltetésére hoznak föl, miszerint „Dobrudzsát egy széles folyam választja el az ország testétől s a központi hatóságokkal csupán járhatatlan mocsarak kötik össze”²⁵, a berlini kongresszus nem tér vissza Besszarábia sorsára. Ha Franciaország magatartása hajlékonyabbnak bizonyul is a bolgár–román határ megállapításában, a globális eredmény ugyanaz marad²⁶; a románoknak a besszarábiai megyék elhagyására, illetve dobudzsai bevonulására vonatkozó módokat 1878 októberében szabályozzák majd, amikor az országgyűlés befejezi a békeszerződés vitáját.²⁷

A Romániát sújtó sorscsapás eme előadásában az ország a nagyhatal-

mak cserbenhagyásának s az orosz étvágnak az áldozata, a nemzeti törekvések pedig tisztán védelmi jellegűek. Károly politikájának finomabb elemzése, amelyet a radikális párt és Brătianu is támogatott, árnyaltabb képet eredményez. A Besszarábia–Dobrudzsa alku inkább a Károly fejedelem által óhajtott függetlenség ára, mint kismizmizés. 1875-ben és 1876-ban, az új keleti válság kezdete óta, a francia diplomáciai dokumentumokból kitűnik, hogy Bukarestben az autonómia és a román szuverenitás kérdéseiről folyt a vita.²⁸ 1875 novemberében Franciaország képviselője vajon nem ezekkel a szavakkal²⁹ elmélkedik-e: „vannak pillanatok, amikor fölmerül bennem, vajon Károly fejedelem nem lenne-e kész engedni Oroszország ambícióinak abban bízva, hogy támaszra talál benne legdrágább reménye, a teljes függetlenség elismertetésének megvalósításában...” Majd így folytatja: „Károly fejedelem minden valószínűség szerint értékesebbnek fogja tekinteni a függetlenséget, mint államainak területi épségét”. 1875 decemberében az a hír járja Bukarestben³⁰, hogy „Oroszország felajánlotta volna Károly fejedelemnek, Dobrudzsa annexiójával kárpótolja Besszarábia esetleges elvesztéséért”. Mit képvisel ez a Besszarábia, amelyre az oroszok áhítoznak az 1856-os vereség revánsaként³¹? Olyan román földet, mely arra törekszik, hogy Moldvával egyesüljön? A helyi valóság tényeinek tanúsága szerint úgy tűnik, hogy nem: a román fennhatóság húsz éves besszarábiai jelenlétét elemezve, 1875-ben a galaci francia konzul igen negatív mérleget készít. Kénytelen azt a következtetést levonni, hogy az ország nagyon sajnálja az oroszokat. A közelmúltban számos petíciót intéztek a lakosság minden rétegéből a cárhoz, arra kérve, hogy fogadja ismét oltalmába őket.³² Az Oroszország iránti baráti érzéseket s az orosz fennhatóságba helyezett reményeket 1876-ban a bukaresti francia megbízott is megfigyeli: „ha az oroszok megjelenének, nagyon meg lennék lepve, ha komoly nehézségekbe ütköznének a hadsereg és a parasztnép részéről. Még hozzátenném, az alsó papság és a nép soraiban általános a hit közeli bejövete-lükben.”³³

A Dobrudzsa formájában jelentkező kártalanítás nem közömbös a jóvöbeni király politikai terveiben, ellenkezőleg: Fekete-tengeri kijáratot és kikötőt birtokolni – a constantzai berendezkedés lehetővé tette e becsvágy megvalósulását – fontos adu az eljövendő állam számára, amely az uralkodó elképzeléseiben Kelet Belgiumává³⁴ vált. Állomások jelzik az oroszok és Románia uralkodója közötti párbeszédet, találkozók, melyek lehetővé teszik, hogy kitapogassuk a román vezetők tájékozottságának fokát erről a csereügyletről, amely nem a plewnai áldozathozatallal szemben hátlatlan orosz machiavellizmus gyümölcse. Igaz, az erről az alkuról folyó vita

az orosz és az osztrák hatalom 1876 júliusi reichstadti tárgyalásaiban³⁵ gyökerezik. De kiderül, Livadiában, ahova ugyanazon év október 7-én Károly fejedelem egyedül saját kezdeményezésére elküldi a román miniszterelnököt és a hadügyminisztert, Brătianu-t tájékoztatták a reichstadti találkozó³⁶ tartalmáról. Brătianu felelősnek mutatkozik, tökéletesen egyetértve az uralkodói döntéssel, miszerint bele kell menni a cserébe. Kogălniceanu, akit 1877. február 15-én neveznek ki a külügyminisztérium élére, s aki a 17-i román–orosz egyezmény aláírója, csupán végrehajtója³⁷ itt annak a politikának, amely ellen a Szenátusban és a Képviselőházban tiltakoznak, mióta a rendkívüli ülészakon a vitát megnyitották (április 15/27.). Kogălniceanu oroszbarátsággal fogják vádolni. Ion Ghica ama kérdése: a románság léte oly mértékben van-e veszélyben, hogy meg kell védeni, Kogălniceanu azzal replikázik, hogy nem kíván virágkoszorút fonni a török hadsereg számára.³⁸ Hangsúlyozzuk, az 1877 áprilisában aláírt egyezmény hallgat az előzőleg tervbe vett területi átrendezésekről. Azt az állítást, miszerint a román kormány tökéletes információval rendelkezett az orosz elképzelések természetét illetően, Oroszország romániai képviselője, Stuart báró magyarázza francia kollégájának: „könnyedén arra terelve a szót, ami Livadiában történhetett a cár és Brătianu találkozásán (és nem támadva közvetlenül Brătianu-t). Stuart báró azt mondta nekem: 'az egyezmény, amelyet a román területre való belépésünkkel írtunk alá, háborús célokat szolgáló egyezmény, s ez a területi integritást a háború idejére szavatolja' (...) Kollégám nem mulasztotta el fölhívni a figyelmemet, a dobрудzai területi kárpótlás terve múlt év júniusáig nyúlik vissza”³⁹. Erre a beszélgetésre 1878. február 20-án került sor. Az 1878 tavaszán Bukarestben újrakezdődő parlamenti vita bármennyire is akörül forog, hogy mekkora felelősség terheli a kormányt az országnak San Stefanóban, majd Berlinben osztályrészül jutott sorsért – a konzervatív ellenzék a nemzet nevében támadta a Brătianu kormányt –, az azért mégiscsak igaz, hogy Károly fejedelem elsődleges célkitűzése, az országgyűlés által május 22-én megszavazott, majd a hatalmak által Berlinben elismert függetlenség megvalósult⁴⁰ és, N. Iorga megfogalmazása szerint, a dinasztiaalapító történelmi küldetése beteljesült.⁴¹ Másrészt, némely politikusok, mint Crețulescu, hajdani miniszterelnök, már közvetlenül 1878 márciusa után nem haboznak kifejtetni mindannak valós előnyeit, amivel Dobrudzsa megszerzése jár az ország számára: „Dobrudzsa két kikötőt jelent a Fekete-tengeren, Mangaliát és Constanțát, s ezeket ma, miután a törökök ostoba adminisztrációja elhanyagolta őket, rendbehozhatnánk.”⁴²

A Dobrudzsa-vigasz formulát némiképp az objektivitás megcsorbí-

tásának érezzük abban a formájában, melyben a Brătianu kormány megszövegezte, amikor San Stefano eredményeit az 1877 áprilisi ígéret megszegéseként állította be. Anélkül, hogy elfogadnánk az egyik akkori nagyhatalom, Franciaország, képviselőjének igen kemény ítéletét a saját függetlenségét hangoztató országot illetően; F. Debains 1877. május 24-én nem ezt írta-e: „Románia függetlenségének kikiáltása nem tartozik komolyan átgondolt s egy öntudatos nemzet érzéseit tükröző cselekedetek közé. Ez egy parlamenti intrika eredménye, főként Brătianu és Rosetti radikális pártjának a műve”⁴³; ismerjük el, a Szenátus és a Képviselőház által 1878. február 6-án megszavazott egyhangú tiltakozás Besszarábia visszaadása ellen a király és a nemzet egyesülésének fontos mozzanataként is fölfogható, mely kezdi meghatározni, mi az, amit nemzeti érzésnek kell neveznünk, s ez a besszarábiai rablás körül kristályosodik ki.⁴⁴

Igaz, hogy 1913-ban, 1919-ben⁴⁵ ez a kijegecesedés a bolgár igények ellenében fog majd megtörténni, ama Dobrudzsa tárgyában, mely negyven évvel korábban oly rosszkor jött. De a román történetírás időközben föl fogja fedezni, hogy Dobrudzsa Romániához való csatolása távolról sem valamiféle természetellenes dolog, nem egyéb, mint egy hajdan ezen a tájon gyakorolt hatalom igazságos helyreállítása⁴⁶; Károly pedig Dobrudzsa végleges annexiójakor a következő kiáltványt intézi a tartomány népéhez: „Mindenféle fajú és vallású lakosok! Dobrudzsa, Mircea cel Bătrîn és Stefan cel Mare hajdani tulajdona, mátol fogva Románia része (...) Birto-kunkba vesszük Dobrudzsát, mely román földdé válik, és az is.”⁴⁷ Annak az embernek az ambíciói, akiből Károly király lett, a modern fejlődés kívánalmai szerint fognak megvalósulni a Bukarest és Constanța közötti gyors összeköttetéssel.

Egy Dobrudzsáról szóló, 1907-ben Párizsban megvédett doktori disszertáció román szerzője igyekezett megmagyarázni az államférfiak vakságát, akik 1878-ban „még csak föl sem fogták, hogy Dobrudzsára vonatkozóan elévülhetetlen jogaink vannak, melyeket érvényesítenünk kell. A románok nagyon kevésbé törődtek ezzel a vidékkel, talán a Duna miatt, mely a végzet által felállított sorompóként választotta el Dobrudzsát a román földtől”⁴⁸. Átkelni a Dunán, összeköttetést teremteni e vad és elszigetelt tartomány és az Ókirályság között, íme a dobudzsai román „kolonizáció” központi célkitűzése.

A Duna kettős akadályt jelent: megnehezíti a románok és a tenger kapcsolatát, mivel hajózhatóságának időtartama, míg a jég foglya, korláto-

zott; ráadásul sorompóként zárja el Dobrudzsa és az Ókirályság közötti utat, minthogy nem egyszerű átkelni rajta. E két probléma megoldását egy együttes program vállalja magára, melynek eredménye az lesz, hogy a király ünnepélyesen megnyitja a constantjai kikötőt.

Dobrudzsa elszigeteltsége a kemény téli időszak alatt valóban komoly gondokat okozott az 1880-as években⁴⁹; „a tartomány”, írja a francia megbízott, „mély álomba merül, amelyből csak tavasszal ébred föl. Az utazás lehetetlen, mivel az utasnak, ha például Constantából Brăilába akar eljutni, csupán egy rossz, rugózatlan kocsi áll a rendelkezésre, mely nyolc napon át döcög vele a hóborította mezőkön át.” E nehézségekhez az útonállók támadásait is hozzá kell számítani. Ugyanebben az évben, 1885-ben, Dobrudzsának csupán egyetlen 64 km-es vasútvonala van Cernavoda és Constanța között.⁵⁰ A kormány által hozott sürgős intézkedések eredményeként 1885-ben hidat építenek a Dunán és kibővítik a constantjai kikötőt.⁵¹ Hiteleket szavaznak meg ugyanabban az időpontban, s ugyanazon célkitűzéseknek megfelelően Constantát Románia legnagyobb kikötőjévé kívánják változtatni: állatvásár, egy közigazgatási palota fölépítése s városi vízvezeték hálózat létesítése⁵² kerülnek szóba. De a kikötő bővítésének munkálatait csupán 1895-ben ítélik oda a Hallier és Dietz-Monin⁵³ francia cégnek, s újabb egy esztendő kell várni, míg 1896 októberében lerakják az alapkövet.⁵⁴ e tíz év várakozás, a francia konzul megítélése szerint, annak a jele, hogy a románoknak csekély érdeke fűződött Dobrudzsa megőrzéséhez. „Némelyek” jegyzi föl „úgy vélik, öfelsege I. Károly alattvalóinak ambíciói nem Dobrudzsa megtartására irányulnak, amelyet Besszarábia fejében erőltettek rá Romániára, hogy ütköző állam legyen Oroszország és Törökország között. Ők viszonylag kevésbé ragaszkodnak hozzá. Álmaik és vágyaik Erdélyt veszik célba, mely számukra ugyanazt jelenti, mint Elzász-Lotharingia a francia szíveknek.”⁵⁵ Károly maga is megerősíti, mennyire szíven viseli e vállalkozást: így a kikötő alapkövének lerakása tisztán román ceremónia keretében történik, ahová sem a bukaresti diplomáciai testület, sem a constantjai konzuli testület tagjai nem kapnak meghívót; az 1909. októberi felavatást viszont rendkívüli pompával ünneplik majd meg, a király, a királyi család, magasrangú tisztségviselők jelenlétében és a konzuli testület részvételével⁵⁶. „Amióta Románia, katonái vitézsége révén magához csatolta Dobrudzsát (...) hogy végtelen utat nyisson a tengerek irányában, egyesítettem a Duna két partját, és elhelyeztem a constantjai kikötő alapkövet” jelenti ki a király fölavató beszédében.⁵⁷ A román nacionalizmus új dimenziót nyer itt, a tengeri terjeszkedését, újat, ha a kárpáti

menedékhelyen megőrzött nemzetiség hagyományos képzetével vetjük össze. Constanța kiépítésének művelete valójában azzal jár, hogy az állam kezében összpontosulnak mind a szárazföldi, mind a vízi utak. A Román Tengerhajózási Szolgálatot 1907-ben létesítik, melynek útvonalai a Bukarest–Constanța vasútvonal meghosszabbításai.⁵⁸ Megjegyezzük, hogy ezek a létesítmények, ha talán nem felelnek is meg a nemzeti célkitűzéseknek, legalább a közgazdászok törekvéseinek igen: I. I. Nacian, a dobрудzsai gazdaságot vizsgáló munkák szerzőjeként, 1886-ban a dobрудzsai fejlődés gátjairól értekezve a közlekedési utak hiányát jelölte meg legfőbb akadályként.⁵⁹ Nem vagyunk abban a helyzetben, dokumentációnk állapotára való tekintettel, hogy érzékeljük: milyen volt Constanța hatása Dobrudzsa gazdasági fejlődésére, milyen a kapcsolat a kikötő és a tartomány között. Az alábbi észrevételeket mégis megtehetjük: Constanța kiépítését nem tartományi kijárat létesítéseként fogták föl, hanem olyan kikötőként, melynek országos kisugárzása kell legyen, s tehermentesíti a dunai kikötőket, amíg a folyót jégpáncél borítja. Amikor Károly fölavatja az új kikötőt kijelenti: „állandóan azokon az eszközökön töprengtem, melyekkel az ország exportja egész éven át megkönnyíthető”.⁶⁰ Delage 1903-as konzuli jelentése kiemeli Constanța országos méretű szerepének ezt az aspektusát: „Az áruk nagyrészt Moldvából és Havasalföldről származnak. Dobrudzsa nem képes elegendő mennyiséget termelni Constanța kikötőjének ellátására”.⁶¹

Mi tehát a Constanța vonatkozásában érvényesülő román magatartás politikai meghatározottságát emeljük ki: a románosítás útját választották. A románosító törekvésekre utaló jelek már akkor megjelentek, mielőtt a Bukaresttel létesítendő összeköttetés és a kikötő kiépítése mellett döntöttek volna: Franciaország konzulja vajon nem a constanțai városháza ama gondjairól tudósít-e 1882-ben, miszerint „rendbe kell hozni és ki kell csinósítani a várost a nyaranta külföldre utazó nagyszámú román család idecsábításának reményében”⁶²? E Károly által irányított politika – amely nagy gonddal igyekezett Romániából valamiféle nyugati államot faragni Európa keleti határvidékén – eredményeit hamar észrevették nyugaton: a *Revue des deux Mondes* 1911. június 15-i számának egyik cikkében René Pinon kifejti, hogy „Románia constanțai kikötője révén közvetlenül érintelt a balkáni egyensúlyban és a Török Birodalom jövőjében. Kikötőjének megnyitása, az itt kibontakozó kereskedelmi tevékenység, az innen kiinduló hajózási útvonalak Románia jólétét a Boszporusz és a Dardanellák szabadságától teszik függővé”.⁶³

A modernség ugródeszkája a tengerparti állam látszata mögött: ez

emeli az ifjú Románia politikáját az európai vita színvonalára, a Constanța-ról ejtett szavak a dobrudzsai román kolonizációról gyakran elhangzó beszédekbe simulnak: 1878 előtt kis török révállomás, 1913-ban nagy gabona- és kőolaj-kikötő,⁶⁴ 1878 előtt vad határvidéknek lefestett Dobrudzsa, utána, Romániába való beolvadása okán, nyitott kapu a civilizáció előtt. Az utazók benyomásai Dobrudzsáról a 19. század közepén a barbárság táblóját örökítik meg: Moltke báró 1830-ban „igazi sivataggal találkozik Európa közepén, mely meglepi az embert”.⁶⁵ Ez a sivatag Dobrudzsa központi sztyeppéje.⁶⁶ Allard doktort 1861-ben megdöbbeníti „kelet e részének”⁶⁷ elszigeteltsége és koszsósága. Franciaország konzuljai kiemelik e táj archaikus vonásait: „e vidéken mindent meg kell majd teremteni” írja Degrand 1882-ben.⁶⁸ Egy mű, a kolonizáció műve előtt állunk tehát, melynek külső jelei új ortodox templomok építése, iskolák, pénzügyintézetek – a constanțai Mezőgazdasági Hitelintézet –, piacterek lesznek, vagy a tartomány ellátása telefon- és távíróhálózattal.⁶⁹

De ennek a műnek, amelyben a jelenlét mérlegét az ilyen-olyan sikerek olykor látványos kimutatásával vonják meg, van egy olyan sajátossága, hogy itt a hódítás és a forrásokhoz való visszatérés kettős nyelvezetével él. Átkelni a Dunán, amelyet Élisée Reclus „áttörhetetlen sorompóként” ábrázol földrajzában, a román nacionalizmus kifejezéstárában nem annyira egy tartomány annexiója, mint egy határ újrajazolása, egy olyan határé, mely többé nem természetes, de etnikai, a folyó túlsó oldalán. A feladat tehát: újra föllelni az etnikumot s fejleszteni azt, mely nem a berlini kongresszuson eltávolított török ellenében nyilvánul majd meg, hanem Nagy-Bulgária bolgárjai ellen.⁷⁰ Ez magyarázza a Dobrudzsáról rendelkezésünkre álló értesülések igen polémikus jellegét Berlintonl Versailles-ig s az országépítés bemutatásának kétértelműségét ott, ahol mindent meg kellett teremteni és ahol mégis már a román visszatérés előtt minden létezett, ezen a G. Angelescu megfogalmazása szerint – „csaknem szűz, tagadhatatlanul termékeny földön, ahol latin büszkeségük századok múltán újra rátalált őseik nyomára”.⁷¹ A román visszatérést megelőzte az állandóság, amelyet a dobrudzsai legelőkre igyekvő erdélyi román juhnyájak *mocani* (mokány) nevű pásztorainak transzhumálása őrzött meg.⁷² Ez a jelenség, a dobrudzsai román jelenlét védelmezői szerint, az „egységes reflex” tanúbizonysága: „a hegyek felől a tengerparti sztyeppék irányába folyó transzhumálás az etnikai térség területi, gazdasági és szellemi egysége újrafelfedezésének reflexét jelenti”.⁷³ A Romániához csatolást megelőző húsz-harminc esztendő során a román fejedelemségek némely vállalkozóiban érdeklődés támad Dobrudzsa iránt, ahol még hatalmas földterületek hevernek parlagon.

Ion Ionescu de la Brad mezőgazdász szerint Dobrudzsa 1850-ben „a románok Kaliforniája”.⁷⁴ Végül, a román történészek munkái azt igyekeznek bizonyítani, hogy a román nyelv és kultúra fejlődése Dobrudzsában kétségbevonhatatlan a 19. század második felében. Román iskolák épülnek a Duna-parti román falvakban⁷⁵, némelyeket közülük a *mokányok* tartanak fenn. Tulcea, Rasova, Szilisztra, Cemavoda városok mindegyikében működik román iskola. Megjegyezzük, hogy Szilisztrában 1870-ben megalapítják A román nyelv és kultúra társaságát⁷⁶. A dobrudzsai román jelenlét igazolásában a legfőbb probléma a földjuttatáshoz kapcsolódó telepítés.

A dobrudzsai román lakosságra vonatkozó számadatok az annexió előtt rendkívül változóak a szerzők szerint, akik gyakran elmulasztanak tájékoztatni bennünket, milyen forrásból szerezték értesüléseiket. A fő hivatkozás a román kolonizáció előtti Dobrudzsára I. Ionescu de la Brad 1851-ben közzétett munkája,⁷⁷ amelyet Angelescu ad meg 1907-es doktori disszertációjában. A konstantinápolyi hatóságok megbízásából I. Ionescu de la Brad módszeresen tanulmányozta a várnai és a szilisztrai szandzsák településeit; ő 30.000 főre becsüli a román lakosságot.⁷⁸ Megítélése szerint Dobrudzsa legszámosabb és legrégebb lakói a törökök és a románok. G. Lejean néprajztudós, aki 1861-ben Gothában és Párizsban publikálja az európai Törökországról szóló tanulmányát, 33.000 románról tud.⁷⁹ Angelescu következtetése: a bennszülött lakosság többsége Dobrudzsa annexiója óta román, ez a következtetés abból a megállapításból ered, hogy 1907-ben a román adminisztráció nem állított össze végleges statisztikát, amelyben az idegeneket a census és a nemzetiség szerint osztályozzák. Ezt a hiányosságot erőteljesen hangsúlyozza a bolgár ügy egy szószólója, dr. Isirkov, aki 1919-ben ezt írja: „a központi román kormányzat sohasem akart hivatalos statisztikát készíteni a lakosság nemzetiség szerinti megoszlásáról: ennek gondját mindig a helyi adminisztrációra hagyta, mely a népszámlálás során önkényesen és célzatosan járt el”.⁸⁰ A román statisztikákat elítélő állítást Franciaország konzulja is megerősíti. 1885-ben leleplezi a fortélyos román statisztikákat: „olyan személyeket is a dobrudzsai lakosok közé számítanak például, akik itt földtulajdonnal bírnak, melyet megműveltetnek.”⁸¹

Az 1878. évre orosz és román dokumentációval rendelkezünk. Az egyik statisztikát Beloszerkovics, a tartomány kormányzójának parancsára készítették, s azt közvetlenül a román okkupáció után egy újabb statisztika⁸² követte. A román adatok szerint Tulcea megye román lakossága 32%-ot tesz ki, 25% bolgárral és 11% tatárral szemben. (A krími háború után a Dobrudzsában 1854 és 1866 között letelepedő krími tatár bevándorlókat mintegy százezerre becsülték.⁸³) A határok megállapításának és Dobrudzsa

helyzetének vitája 1878-ban szembeállítja a románokat és a bolgárokat. F. Lebrun, a román ügy szószólója, kijelenti, hogy 1879-ben a bolgárok kisebbségben voltak a románokhoz képest,⁸⁴ Isirkov viszont, épp ellenkezőleg, azt írja, hogy „1879-ben”, a román okkupáció idején Dobrudzsának több bolgár lakosa volt, mint román. Az állami javak minisztériumának Statisztikai Osztálya által 1913-ban végrehajtott román népszámlálás számadatait ugyanúgy vitatják: 216.425 román 51.149 bolgárral szemben.⁸⁵ J. N. Roman professzor szerint Constanța és Tulcea megyékben a románok a városi és a falusi lakosság élén álltak, míg a bolgárok a második helyet foglalták el a falusi lakosokat illetően, a negyedik helyet Tulcea megyében s csupán a hatodikat Constanța megyében a városi lakosság vonatkozásában. Ezekkel az állításokkal Isirkov Romanszki bolgár professzor adatait helyezi szembe, aki 1917 nyarán meglátogatta Dobrudzsát, s minden faluban adatokat gyűjtött ezekről a bolgárokról, s ez utóbbiak számát mintegy 70.000-re⁸⁶ becsülte. Ha a francia konzulok által szolgáltatott információs forrásokhoz fordulunk, a Constanțai járás vonatkozásában 1885-ben igen kevésbé románosított képet kapunk. Urbain Chouserie megállapítja, hogy a görög és a török nyelvet még mindenütt beszélik.⁸⁷ 1903-ban viszont Delage konzul arról számol be, hogy minden faluban általánosan a román nyelvet használják, s a muzulmán lakosság 30.000-re rúg 80.000 románnal és 12.000 bolgárral⁸⁸ szemben. A vita nyitott marad. Valóban, egy 1930-as statisztika, mely az anyanyelv használatát vizsgálja Dobrudzsában, csupán 45% románt mutat ki.⁸⁹

A dobrudzsai nemzetiségek pontos összeszámlálását illetően fölmerülnek bizonyos kérdések, amelyek a „románosítás” számokban kifejezett mértékét nehezen elfogadhatóvá teszik; a Dobrudzsára vonatkozó román törvényhozás tanulmányozása révén azonban nyomon követhetjük a kolonizáció tervét.

A határkijelölésről folyó vita a jövőre vonatkozóan főként a bolgár–román viszonyhoz kapcsolódik. Ám az 1878-ban és az 1880-as években megélt esemény török esemény, a múlt hagyatéka. Ismételjük meg 1880-ra a Constanța megyei lakosságra vonatkozó számadatokat: 38% tatár és 18% török, 13% bolgár és 23% román ellenében. Márpedig Dobrudzsra, Romániához való csatolása idején, nagyon jelentős török kivándorlás színtere: Inalcik becslése szerint az 1877-es orosz–török háború következményeként körülbelül 90.000 dobrudzsai török és tatár vándorolt ki Törökországba és Bulgáriába. Többségük sohasem tért vissza.⁹⁰ Ez a tömeges kivándorlás annak ellenére bekövetkezett, hogy Károlynak a lakossághoz intézett kiáltványa megnyugtató kitételeket tartalmazott és pontosan meghatá-

rozta: „muzulmán vallású lakók, a román jog nem ismer faji és valláskülönbséget. Az önök hitét és családjait éppúgy védeni fogja, mint a keresztényeket”⁹¹. 1884-ben a kitelepülő mozgalom hangsúlyozottabb formát ölt: „előre látható az a korszak” írja Franciaország konzulja, „amikor egyetlen muzulmán sem marad ebben a körzetben.”⁹² A korábbi civilizáció eme megszűnése láttán az üresség nyugtalan vagy egzaltált szédülete fogja el a román kolonizációról gondolkodókat, akik igyekeznek modellt kialakítani a maguk számára. Amíg az a bizonyíték, amelyen a románoknak saját geopolitikai térségükbe való visszatérésének eszméje nyugszik, az Erdélyből Dobrudzsa felé irányuló transzhumáláson alapul,⁹³ vagyis egy pásztor civilizáció függvényében, addig, amikor a jövőbeni kolonizációról elmélkednek, a földművelés megteremtése kerül előtérbe. A Dobrudzsával foglalkozó művekben felbukkan a mezőgazdaság meggyökereztetésének gondja a románok hasznára, ilyen I. I. Nacian 1886-ban Bukarestben kiadott munkája⁹⁴: a szerző, Leroy-Beaulieu könyvét idézve, a mezőgazdasági kolonizáció legjobb módozatain töpreng. Milyen kell, hogy legyen az állam szerepe? A földhöz juttatás ingyenesen történjék-e, vagy eladás formájában? A román állam valóban széleskörűen beavatkozott a tisztviselői kar dobudzsai elhelyezésébe és a kolonizáció folyamatának irányításába. Dobrudzsa, amelyet tizenhat hónapon át (1878. november 14–1880. március 9.) az annexió napján hozott rendszabályok alapján igazgattak, az 1880. március 9-i törvénnyel a jogszerűség keretei közé kerül. Ez a szöveg meghatározza a dobudzsai állampolgárság sajátos jellegét: a harmadik cikkely szerint minden dobudzsai lakos, aki 1877. április 11-én ottmán állampolgár volt, román állampolgárrá válik. Ezek nem teljes jogú állampolgárok annak arányában, hogy egy különleges törvény határozza meg azokat a feltételeket, amelyek szerint politikai jogokat gyakorolhatnak és földbirtokot vásárolhatnak Romániában. Egy másik törvény intézkedne a dobudzsaiak képviselőtéről a román országgyűlésen. Ezek a szövegek harmincesztendővel később, 1909-ben⁹⁵ látnak napvilágot. A dobudzsai román állampolgárok idegenek Romániában: ha politikai jogokat kívánnak gyakorolni, honosításukat kell kérjék. Az országból, Romániából érkező románok itt megőrzik román állampolgár mivoltukat. Ami az idegen országokban élő, az erdélyi vagy besszarábiai románokat illeti, ha kívánják, megkaphatják a teljes jogú román állampolgárságot, egy személyre szóló törvény⁹⁶ alapján. E két típusú állampolgárság, melyek egyike a dobudzsai, s a román állampolgársághoz viszonyítva megszorításokat tartalmaz, a dobudzsai tulajdonszerzésben is érvényesül. Jegyezzük meg először is,

hogyan az 1882. április 3-i törvény, amely a dobrudzsai ingatlan tulajdon kérdését szabályozza, elismerte, hogy „mindazon tulajdonjogokat tiszteletben fogják tartani, amelyeket a Dobrudzsában érvényben levő törvényeknek megfelelően szereztek, azok kihirdetéséig. A negyedik cikkely arról intézkedik, hogy a török hatóságok által kibocsátott összes birtoklevelek helyett a lakosok újakat kapjanak, bármiféle bélyeg ill. nyilvántartási illeték befizetése nélkül”.⁹⁷ Ezeknek a cikkelyeknek az alkalmazása valójában súlyos visszaélésekre teremtett alkalmat: a parasztok zaklatására a tanácsbírók részéről s a török birtoklevelek hitelességének megállapítására kirendelt bizottság⁹⁸ szeszélyére s önkényeskedésére; végül pedig, amikor a legutóbbi orosz–török háború idején a falvak lakosságának többsége elhagyta otthonát, az általuk birtokolt földeket állami tulajdonná nyilvánították.⁹⁹

Az 1882. április 3-i törvény második pontjában szabályozza a tulajdon szerzést az előzőleg meghatározott állampolgár kategóriák számára: romániai románoknak, ottomán alattvalóknak, akik 1877. április 11-én Dobrudzsában tartózkodtak, meghódított országokban élő románoknak és idegen (német, görög, lipován) származású földműveseknek joguk van földtulajdont vásárolni. A dobrudzsai román kolonizáció kezdeteinek mérlege a románosítás előrehaladását illetően, a kortársak tanúsága szerint, kiábrándító. A birtokleveleket és a szerzési jogcímeiket vizsgáló bizottságok, mivel hiteles okmányok többnyire nem álltak rendelkezésükre, igen nagyvonalúan jártak el a tárgyi bizonyítékok kiválasztásában, és elvették a románok kedvét a földvásárlástól. Nem járt a legjobb következményekkel a törvény 1889-es átdolgozása sem, amely az eddig egyszerűen birtokolt föld megváltásának díjszabását állapította meg. A szöveg mégis adó- és vámkedvezményekről intézkedett az erdélyiek javára, és bátorította a földműveseket. De G. D. Angelescu szerint¹⁰⁰ a helyszínen rosszul bántak velük, s alkalmatlanként visszaküldték őket. És, az állami javak egyik adminisztrátora tanúsítja, miszerint olyan földek is léteztek volna Dobrudzsában, melyeket állatnevek örve alatt birtokoltak, másokat meg sem fogant gyermekek, vagy újszülöttek¹⁰¹ nevében vásároltak. A román kolonizáció e szigorú megítélése máskülönben, ha nem is a románosítás valós kudarcát fejezi ki, legalábbis kiábrándulást tükröz. Dobrudzsa a demokratikus kolonizáció látomásában nem jelenik meg a román parasztság válságának levezetőjeként. A nyomasztó földéhség létezik a parasztok részéről, „akik kijelentik, hogy nem maradhatnak többé falvaikban a számtalan zaklatás miatt, amelyeknek a hatóságok és a nagybirtokosok részéről ki vannak téve”.¹⁰² A

belügyminisztérium válasza, a constantjai rendőrfőnökhöz intézett bizalmas körlevél formájában az, hogy ne tűrjék a parasztok tiltakozását, amelyet testületileg a kormányhoz intéznek. Bukarest politikája mégsem volt olyan felelőtlen, mint amennyire nemzeti törekvéseikben csalódott szerzőink feltételezni engedik: ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy a transzhumálás jelenségének felhasználása óta a román lakosság elemének stabilizálása megvalósult.

1850-ben Ion Ionescu de la Brad I. Ghicához intézett leveleiben¹⁰³ kiemelte a *mocani* pásztorok jelentőségét a román országok egyesítése számára, ez utóbbiak terjesztették az egységes nemzeti gondolat érzését. C. Constantinescu-Mircești tanulmánya¹⁰⁴ a 18–19. századi transzhumációról, néhány számadattal szolgál arról, mivel járult hozzá a transzhumálás Dobrudzsa betelepítéséhez a 19. század végén: 481 család érkezett Nagyszében, 434 Brassó vidékéről. Megtelepedésük néha nehéz; Şt. Meteuş¹⁰⁵ idézi Kogálniceanu bátorító szavait, melyeket egy *mocan*-hoz, Ion V. Moţoi-hoz intézett, aki, miután több száz juhát elveszítette, kész volt visszamenni: „ne gyerekeskedjék! Ragadja meg az eke szarvát (...) Ne bátortalanodjék el ilyen gyorsan, hiszen az élet megpróbáltatásokból áll (...) Ne hagyja el ezt a helyet...” A transzhumálás tehát annak a bevándorló hullámnak a része, amelyet Emmanuel de Martonne¹⁰⁶ vizsgál egy Dobrudzsáról szóló 1918-as brosrájában. Kimutatja, hogy a román falusi lakosság magas születési arányszáma egyedül nem magyarázhatja meg a többi dobudzsai etnikumhoz viszonyított növekedését, és emlékeztet arra, hogy ez a demográfiai többlet 1880 és 1885, majd 1885 és 1900 között, két bevándorlási hullámhoz kapcsolódik. Ez a kontingens 30.000, illetőleg 25.000 telepesre rúgna. Az erdélyi transzhumálást és a bevándorlást ugyanebben a képből társítva de Martonne újraéleszti a román nép mozgásirányának témáját: „a túlnépesedett szubkárpatikus dombvidékről és Erdélyből a román parasztság egy hulláma mindig igyekezett a szomszédos termékeny síkságok felé terjeszkedni.”¹⁰⁷

Ha tanulmányozzuk Dobrudzsa 1878-as hozzácsatolását az ókirálysághoz és a román telepítés első terveit, ez alkalmat teremt arra, hogy elgondolkodjunk a román nacionalizmus kialakulásáról és változásairól. Ez a nacionalizmus egységes indokot hirdet meg, amely a természetes utak¹⁰⁸ geopolitikai érvén alapul „Dobrudzsa a kárpáti táj szükséges tartozéka”, a természetes utak, a transzhumálás útjai, a kereskedelmi útvonalak a hegyvidékről a tenger felé tartó utat rajzolnak ki. A Fekete-tenger irányában nyitott s az ottomán uralom alól főlzabádított Dobrudzsa birtoklása

új, pontosabban újra megtalált kapcsolatot fejez ki: a románokét és a tengerét, melynek hivatása a gabonaexport¹⁰⁹ és a 20. század kezdetétől, a kőolaj kivitele. A románok betelepítése Dobrudzsába, az ottomán lakosság fölgyorsuló távozásával együtt, egy nomád civilizáció kiszorítását jelenti. Ami az újonnan jötteket illeti, akik a valóságban visszatértek, 1878 óta a modern kornak az ifjú, független állam-nemzetek születésével összekapcsolódó nehéz problémájával kell szembenéznük: a határkérdéssel. Ezt a kortársak a bolgárok ellenében fogják értelmezni.

A románok és Dobrudzsa találkozásának kérdését megvilágító erejűnek érezzük: érzékelteti a nemzeti érvrendszer bizonytalanságait és választásait egy ifjú állam-nemzet gyarmatosító tevékenységének témájában, melynek tárgya azonban nem gyarmat.

Jegyzetek

Rövidítések

Francia külügyminisztérium levéltára: AMAEF

Politikai levelezés: CP

Kereskedelmi levelezés: *Corr. comm.*

Kereskedelmi és konzuli levelezés: *Corr. comm. cons.*

1. *Documents diplomatiques français* (Francia diplomáciai iratok) I. széria; 1871–1900, Paris, 322. dok., Berlin, 1878. jún. 30.
2. I. I. Nacian, *La Dobroudgea économique et sociale* (Dobrudzsa gazdasága és társadalma) Paris, 1886. 15.
3. N. P. Commenc, *La Dobroudgea*, Paris, 1918. 90.
4. F. Damé, *Histoire de la Roumaine contemporaine* (A kortárs Románia története) Paris, 1900. 328.
5. N. Iora, *Correspondance diplomatique sous le roi Charles Ier, 1866–1880*, (Diplomáciai levelezés I. Károly király korában) Bucarest, 1938. (A román külügyminisztérium kiadványa.)
6. *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours* (Románia története a kezdetektől napjainkig) Paris, éd. (kiad.) Horvath, 1970. 284.
7. Ed. Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours* (A keleti kérdés kezdetektől napjainkig), Paris, 1898.; S. Goriaňnov, *La question d'Orient à la veille du Traité de Berlin*, Paris, 1948. (A keleti kérdés a Berlini Szerződés előestéjén) és CP, *Turquie*, Bucarest, 39. A román álláspontot a konstantinápolyi konferencia vonatkozásában ld. CP, *Turquie*, Bucarest, 41, 8., 54., 61. dokumentumok.
8. CP, *Turquie*, Bucarest, 42, 135., 142. dok.
9. CP, *Turquie*, Bucarest, 41, 201. dok.
10. CP, *Turquie*, Bucarest, 41, 289. dok.

11. V. Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle* (Román nemzeti és társadalmi mozgalmak a XIX. században) Bucarest, 1971. 270.
12. *Uo.* 272. Ionescu román külügyminiszter azon a véleményen volt, hogy kérni kell a konferenciát: különleges jegyzőkönyvben rögzítse a fejedelemségekre alkalmazható garanciák megújítását.
13. *CP, Turquie*, Bucarest, 40, 171. dok.
14. *CP, Turquie*, Bucarest, 40, 66. dok. 1876. okt. 4-i keltezéssel. Brătianu kérdésére: „Mit fognak önök értünk tenni? Anyagilag mi nem tudjuk megakadályozni az oroszokat, hogy megsértsék felségterületünket” F. Debains válasza: „Azt mondtam neki, hogy mindezek a riadalmak korainak tűnnek nekem”. 1876. okt. 7-én F. Debains tájékoztatja Párizst Brătianu livadiai utazásáról.
15. *CP, Turquie*, Bucarest, 40, 308. dok. Az Európához intézett felhívásról, majd az Oroszországgal való megállapodásról ld. N. Iorga *i. m.* 31.
16. A román '1áborús részvétel körülményeiről ld. *CP, Turquie*, Bucarest, 41, 355., 388., 391. dok. Károly fejedelem ígéretet kap az orosz főhadiszállástól egy vegyes hadtest vezetésére.
17. *CP, Turquie*, Bucarest, 42, 135., 142., 411., 456. dok.
18. *CP, Turquie*, Bucarest, 42, 72. dok.
19. *CP, Turquie*, Bucarest, 42, 193. dok. Néhány évvel később, 1892-ben Contouly, Franciaország bukaresti képviselője, azt hallotta Mano tábornoktól, hogy „az oroszok testvérek a mi parasztjaink számára és Románia többi nagy szomszédja idegen, ellenség. Amikor a mi katonáink a török ellen vonultak a cár katonái társaságában, ezt természetesnek és igazságosnak találták”. (*CP, Turquie*, Bucarest, 17, 10. dok.)
20. Ezt a politikát 1877 nyarán folytatják, az országot sújtó válság, a fokozódó nyomor és a Brătianu minisztérium felelősségével kapcsolatos „siránkozások” ellenére. Ld. erről F. Debains jelentését, *CP, Turquie*, Bucarest, 42, 321. dok.
21. N. Iorga, *i. m.* 38. 39. és L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1958., 408–409.
22. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 58. dok.
23. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 63. dok.
24. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 83. dok.
25. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 144. dok.: a párizsi román fejedelmi képviselő 1878. márc. 15-i memoranduma.
26. *Congrès de Berlin* (A berlini kongresszus) Paris, „Livre jaune” (Sárga könyv) 55.; *Documents diplomatiques français* (Francia diplomáciai iratok), *i. m.*, II; M. A. Nélidow, „Souvenirs d'après la guerre de 1877–1878” (Emlékek az 1877/78-as háborúról), *Revue des deux Mondes*, 1915. nov. 15. Megjegyezzük, hogy Ed. Hippeu *Histoire diplomatique de la Troisième République* (A Harmadik Köztársaság diplomáciai története) (Paris, 1889. 163. s.k.1.) a román ügyet veszi védelmébe Oroszországgal szemben.
27. *CP, Turquie*, Bucarest, 136. dok. Ld. N. Iorga, *i. m.*, 39.: „A becsület megóvása céljából nem engedték át Besszarábiát, csupán kiűrtették, mint betolakodók előtt szokás, Dobrudzsát viszont hódítás gyanánt katonailag elfoglaltuk.”
28. *CP, Turquie*, Bucarest, 39, 4., 29. dok.

29. *CP, Turquie*, Bucarest, 39, 267. dok. „Ha igaz, hogy Oroszország a tőle néhány esztendeje elvett területek visszafoglalását tervezi, én már megírtam, hogy semmiféle akadályba sem fog ütközni az érdekelt lakosság részéről.”
30. *CP, Turquie*, Bucarest, 39, 290. dok.
31. Arról, hogy az oroszok milyen makacsul le akarták rombolni az 1856-os békeszerződés következményeit, ld. a galaci francia konzul véleményét, *CP, Turquie*, Galatz, 3, 88. dok.
32. *CP, Turquie*, Galatz, 3, 143. dok.
33. *CP, Turquie*, Bucarest, 39, 360. dok.
34. *CP, Turquie*, Bucarest, 39, 290., 308. dok.
35. A csehországi Reichstadtban II. Sándor és Ferenc József között lezajlott találkozóról ld. S. Goriaňov, *i. m.*, 26–27.; N. Iorga, *i. m.*, 29.
36. *CP, Turquie*, Bucarest, 40, 233. dok. Ld. N. Iorga, *i. m.*, 32. Brătianu livadiai látogatásáról.
37. *CP, Turquie*, Bucarest, 41, 348. dok. „A miniszterelnök” írja Franciaország képviselője 1877. május 4-én „elismerte, hogy megbeszélést folytatott a szentpétervári kabinettel, mielőtt Kogălniceanul kinevezték volna (...) Föl kell tételeznünk, hogy Kogălniceanu egy teljesen kész diplomáciai irattal találta szemben magát, amelyről csak az ő aláírása hiányzott.” A román véleménykülönbségekről a függetlenség megszerzése céljából követendő magatartással kapcsolatban ld. R. Rossetti, „Rumania’s share in the war of 1877” *Slavonic Review*, VIII (1930. márc.) 548–551.; V. Maciu, *i. m.*
38. Ld. N. Iorga, *Războiul pentru independența României* (A román függetlenségi háború) București, 1927. 75. és a k.l. Ion Ghica a mérsékelt liberális csoportosuláshoz tartozott.
39. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 83. dok. Azt az állítást, miszerint Brătianut tájékoztatták volna Livadiában a besszarábiai megyék visszacsatolásáról és cserében Dobrudza Moldvához való csatolásáról, míg Kogălniceanul csak késve avatták be, 1877. április 13-án, G. D. Angelescu újra átveszi *Études sur la Dobroudgea* (Tanulmány Dobrudzsáról) c. munkájában, Paris, 1907. 89. A francia diplomáciai levéltár szerint kétségtelen, hogy Kogălniceanul 1877. augusztusában fogta meg a csere terve, abban az időben „megbízottakat küldött, hogy fölmérje a megszerzendő terület gazdaságát.” Ld. a román Szenátus vitájának beszámolóját, amelyet F. Debains készített, *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 107. dok.
40. Indépendance roumaine (Román függetlenség) ld. N. Iorga, *Războiul pentru...*, *i. m.*, 33. *CP, Turquie*, Bucarest, 41, 403., 468., 469., 470. dok.
41. Ld. N. Iorga, *Războiul pentru...*, *i. m.*, 81.
42. Catzulescu memoárja, 1878. március, „Réflexion sur la rétrocession des trois districts de la Bessarabie” (Gondolatok a három besszarábiai megye visszaadásáról) idézet: *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 175. dok.
43. *CP, Turquie*, Bucarest, 41, 481. dok.
44. A besszarábiai rablás témájának 1918-as kiaknázásáról ld. az *Études documentaires sur les questions roumaines* (Dokumentált tanulmányok a román kérdésekről) Paris, 1918. anyagában Draghicesco szenátor Besszarábiának szentelt lapjait.
45. Ld. pl. O. Trafali, „La Roumaine transdanubienne” (A Dunán túli Románia), *uo.*; F. Lebrun, „La Dobroudgea”, *uo.*; N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des*

- Roumains sur la Dobroudgea* (A románok nemzeti és politikai jogai Dobruzdzában) Iași, 1917.; N. Iorga, „La Dobroudgea roumaine” (A román Dobruzdza) *Études et documents* (Tanulmányok és dokumentumok) Bucarest, 1919.
46. Nem tartozik témánkhoz, hogy újramegjújtsuk a vitát Dobruzdza benépesítéséről és megszervezéséről a kezdetektől a 19. századig. Csupán annyit jegyünk meg, hogy az itteni román jelenlét előadásának szála néhány kulcsmozzanat köré csoportosodik a történelmi bizonyítás során azoknál a szerzőknél, akiket tanulmányoztunk: Az ókorban a romanizált Dobruzdza a római és római-bizánci birodalom része marad a 7. századi szláv invázióig. — A 14. századról csapnak össze a 19. század második felének és a 20. századelejének román és bolgár történései. Erről a polémiáról ld. G. Danesco, *La Dobroudgea* (Dobruzdza), Bucarest, 1903. és N. P. Comnène, *i. m.* Bolgár részről Dr. Ischirkoff, *Les Bulgares en Dobroudgea* (A bolgárok Dobruzdzában) Bern, 1919. A kérdés jelenkori kifejtéséről, Inalcik, „Dobroudgea” c. cikke az *Encyclopédie de l' Islam* (Az iszlám enciklopédiája) új kiad. és I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu „România din Dobroudgea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne” (A dobruzdjai románok és nemzeti tudatuk megnyilvánulása a modern kor kezdetén), *Revista de istorie*, 29. sz. (1976. június)
47. Károly bráilai proklamációja, 1878. nov. 14., id. G. D. Angelescu, *i. m.*, 100.
48. *Uo.*
49. *Corr. comm.*, Constantza, I., 144. dok. A dobruzdjai utak rossz állapotáról ld. I. Ionescu de la Brad, *Excursion agricole dans la plaine de Dobroudgea* (Mezőgazdasági kirándulás a dobruzdjai síkságra) Constantinople, 1851., 50.
50. *Corr. comm.*, Constantza, I, 112. dok. Ezt a vonalat egy angol társaság építette, s 1882-ben engedték át a román kormánynak 17 millió frankért, melyet Londonban kellett kifizetni.
51. *Corr. comm.*, Constantza, I, 304. dok.
52. *Corr. comm.*, Constantza, I, 60. dok.
53. *Corr. comm.*, Constantza, I, 73. dok.
54. *Corr. comm.*, Constantza, I, 116. dok.
55. *Corr. comm.*, Constantza, I, 39. dok.
56. *CP*, új sorozat, Roumanie, Navigation et ports, 22, 147. dok.: a constantzai kikötő fölvatása.
57. *Uo.*
58. *Uo.* 77. dok.: 2. sz. függelék a galaci francia konzulátus kereskedelmi jelentéséhez, 1907. jan. 17-én.
59. I. I. Nacian, *i. m.*, 94. „A román országgyűlés rövid idővel ezelőtt eléggé jelentős kölcsönt szavazott meg egy dunai kikötő fölépítése céljából. Az elsők között tapasztaltuk meg ezt a dicséretes és előrelátó kísérletet.”
60. *CP*, új sorozat, Roumanie, Navigation et ports, 22, 174. dok. A király így folytatja: „A rendelkezésünkre álló eszközök függvényében gondot fordítunk a munkálatok befejezésének biztosítására a gabonakivitel és kőolajexport céljaira, amelyek az ország összexportjának 85%-át teszik ki.”
61. *Uo.*, 30. dok. Constantza országos méretű szerepe télen domborodik ki: „télen, amikor a Dunát jég borítja, az áruknak okvetlenül a mi kikötőnkön kell áthaladniuk, ez az egyetlen teherkikötő, mellyel a románok a Fekete-tenger partján ren-

- delkeznek – a kiviteli kereskedelem megkönnyítése céljából a román államvasút igazgatósága különleges tarifát alkalmaz a téli időszakban, amely lehetővé teszi, hogy a mezőgazdasági termékeket csökkentett áron szállítsák.”
62. *Corr. comm.*, Constantza, 1, 1. dok.
 63. R. Pinon, „La Roumanie et la politique danubienne et balkanique.” (Románia és a dunai és a balkáni politika), *Revue des deux Mondes*, 1911. június 15.
 64. E. Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie* (Románia nagy kikötői) Paris, 1928., 45.
 65. H. de Moltke, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829* (Az oroszok hadjáratai az európai Törökországban 1828-ban és 1829-ben) Paris, 1854.
 66. A tulajdonképpeni Dobrudzsa, amelyet szarmata takarója kapcsol a kontinentális Európához, nagy kiterjedésű táblás felszíne révén a Bărăganra emlékeztet, krétakori alapja miatt viszont a prebalkáni táblára, ld. V. Mihailescu, „La Dobroudgea, considérations géographiques”, *La Dobroudgea. Connaissance de la terre et de la pensée roumaines*, („Dobrudzsa, földrajzi szempontok”, Dobrudzsa, Ismeretek a román földről és a román gondolkozásról) Bucarest, 1938. 16.
 67. C. Allard, *Souvenirs d'Orient. La Bulgarie orientale* (Emlékek a Keletről, Kelet-Bulgária) Paris, 1861. 77. és a k.l.
 68. *Corr. comm.*, Constantza, 1, 1. dok.
 69. Delage, Franciaország alkonzulja, tanulmány a Dobrudzsáról Romániához csatolása után huszonöt évvel, a *Moniteur Officiel du Commerce* 1904. júl. 21-i száma mellékletében. Vö.: G. Danesco, *i. m.*, 124. a román oktatás fejlődéséről: 1903-ban az írástudó személyek száma Dobrudzsában 48.663, ez az összlakosság mintegy 18%-a.
 70. Károly bolgárellenes politikájáról ld. *CP, Turquie*, Bucarest, 43, 38. dok., 1878. jan. 25.
 71. G. D. Angelescu, *i. m.*, 51.
 72. D. Sandru, *Mocanii în Dobroudgea* (A mokányok Dobrudzsában) București, 1946. Al. P. Arbore, „La culture roumaine en Dobroudgea” (A román kultúra Dobrudzsában) *La Dobroudgea. Connaissance de la terre...*, *i. m.*, 609. (Egyetlen érv sem elég erős, hogy lemondjunk előzőleg kifejtett gondolatunkról: a tenger és a hegyvidék közötti transzhumálás elengedhetetlen feltétele a román pásztorok életének és jólétének, akik szakadatlanul, a legrégebb idők óta járnak a Kárpátokat a Fekete-tengerrel összekötő utakat, s ebből e vidék román lakosságának növekedése következik.)
 73. I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, id. cikk, 867.
 74. T. Mateescu, „Projets roumains d'exploitation agricole en Dobroudgea au milieu du XIXe siècle” (Román tervek Dobrudzsa mezőgazdasági kiaknázására a 19. sz. közepén), *Revue roumaine d'Histoire*, IV. 1972. 655. Ion Ionescu de la Brad 1848-ban egy minta-gazdaság, egy mezőgazdasági iskola és egy román főiskola létesítését vette tervbe. E vállalkozás terve egy falanszterére emlékeztet, amelynek magához kellett volna vonzania a Dobrudzsába menekült szökött parasztokat, a román fejedelemségekben kitört 1848-as forradalom egykori résztvevőit, és Dobrudzsa bennszülött románjait. Ion Ghicát lenyűgözte ez a terv, biztosította pénzelését. Ezt a tervet nem valósították meg.

75. Iskolák a következő falvakban voltak: Greci, Daeni, Seimenii-Mari, Rasova, Topalu, Niculițel, ld. I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu *id. cikk*, 878.
76. *Uo.*, 879.
77. G. D. Angelescu, *i. m.*, 51. és I. Ionescu de la Brad, *i. m.* Ld. még A. Ghițaș, „Les Roumains en Dobroudgea au milieu du XIXe siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad” (A románok Dobruzsában a XIX. sz. közepén Ion Ionescu de la Brad információi alapján), *Revue des Études sud-est européennes*, XV. I. 1977.
78. A dobruzsai román lakosságról I. Ionescu de la Brad becslése alapján ld. az *Encyclopédie de l'Islam* már idézett „Dobroudgea” cikkét és I. Ionescu de la Brad, *i. m.*, 81.
79. G. Lejean, „L'ethnographie de la Turquie d'Europe” (Az európai Törökország néprajza) *Petermann's geographische Mitteilungen* IV. rész, Gotha, Paris, 1861; ld. még F. Peters Karl, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrogea*, 1865.
80. Dr. Ischirkoff, *i. m.*
81. *Corr. comm.*, Constantza, 1, 123. dok.
82. Az 1879-es román statisztika adatait F. Lebrun adja meg, *i. cikk*
83. *Uo.*, 11.1. Constantza megye lakossága (1880): románok 23%, bolgárok 13%, törökök 18%, tatárok 38%, görögök 4%, örmények 1%, zsidók 1%, lipovánok 1%, egyéb 1%.
84. *Uo.*, 13. Valamennyi Duna melléki járásban a román lakosság abszolút többségben van – a szilisztrai kivételével, ahol egy bolgár település alakult ki, lakóit a török város környéki mezőgazdasági és konyhakerti munkák vonzották ide.
85. Ld. N. Iorga, *Droits nationaux...*, *i. m.*, 8.
86. Dr. Ischirkoff, *i. m.*, 149.
87. *Corr. comm.*, Constantza, 1. 193. dok.: Constantza városának 5.000 lakosa van, közülük 680 román, 1500 görög, 1625 tatár, 235 török, 260 örmény, 244 bolgár.
88. Ld. F. Delga, *id. cikk*
89. Dr. S. Manuila, „La population de la Dobroudgea” *La Dobroudgea. Connaissance de la terre...* *i. m.* 467.: „Dobruzsában a román anyanyelvű lakosság 42,2%-ra rúg a falvakban és 55%-ra a városokban, s ez magyarázza e tartomány városi településein a nem román anyanyelvű lakosok gyors asszimilálódását.”
90. Inalcik, *id. cikk*, *Encyclopédie de l'Islam*.
91. G. D. Angelescu, *i. m.* 99. lapján idézett kiáltvány
92. *Corr. comm.*, Constantza, 1, 55. dok. A francia konzul följegyezi, a román kormány nagy erőfeszítéseket tett, hogy lebeszélje e vidék muzulmán lakosságát a kivándorlásról; ld. még *CP, Roumaine*, 9. 273. és 53. dok. A bucaresti francia ügynök „1884. március 12-én leírja a nyomorúságos állapotot, amelybe a tartomány földművelői kerültek a kivándorlás okozta munkáskéz hiánya miatt.”
93. A transzhumálás gazdaságáról ld. I. Ionescu de la Brad, *Excursion agricole...* *i. m.* „Mocan” c. fejezetét. A transzhumálás útvonalairól ld. V. Mihailescu, *id. cikk*, 29.
94. I. I. Nacian, *i. m.*, 132.
95. G. D. Angelescu, *i. m.*, 129.; Dr. Ischirkoff, *i. m.*, 90. A bolgár szerző a Dobrud-

- zsában folyó románosító politika elleni polémijában megjegyzi, hogy az alkotmányos jogok 1909-es megadására azután került sor, hogy „ilyen jogokat az ottomán birodalom állampolgárainak adományoztak.”
96. G. D. Angelescu, *i. m.*, 187.
97. *Uo.* 222. A *mülk* és a *mirié* birtokokról van szó.
98. A központi bizottság a belügy- és igazságügyminisztérium, valamint az állami javak minisztériuma kezelőségének képviselőiből áll. Ez két év alatt végigvizsgált minden birtoklevelet és szerzési jogcímet a járási bizottság segítségével.
99. *Corr. comm.*, Constantza, 1, 48. dok.
100. G. D. Angelescu, *i. m.*, 228–229.: „Törvény az ingatlanbirtok szabályozására Dobrudzsában”, amelyet 1882. március 31-én szentesítettek, április 3-án hirdették ki, s az 1884. márciusi, az 1889. júniusi és az 1893. májusi törvényekkel módosítottak.
101. *Uo.*, 230. Ld. *CP, Roumanie*, 6, 152. dok. Franciaország konzulja értesüléseket közöl itt a Dobrudzsában 1878 és 1882 között jogtalanul szerzett vagyonok botrányairól.
102. *Corr. comm. cons.*, Constantza, 1, 324. dok.
103. Ș. Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX* (Erdélyi román kivándorlások a XIII–XX. században), București, 1971. 345. A szerző idézi I. Ionescu de la Brad és I. Ghica levelezését.
104. C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicația lui în Transilvania și în Țara românească în secolele XVIII–XIX. (A transzhumáló pásztorkodás és szerepe Erdélyben s Havasalföldön a XVIII–XIX. században)*, București, 1976.
105. S. Metes, *i. m.*, 345.
106. E. de Martonne, *La Dobroudgea*, Paris, 1918.
107. *Uo.*
108. Ld. V. Mihăilescu, *id. cikk*, 28. és a k.l.
109. E. de Martonne, *i. m.*, 4. „A velenceiek elküldték gályáikat, hogy búzát keressenek *ad partes Dobrodicti*.”